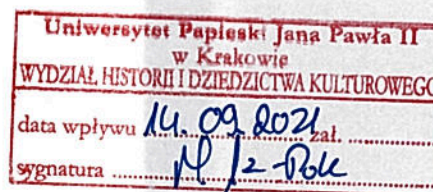

dr hab. Michał Biakowski, prof. UMK
Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. S. Batorego 39L, 87-100 Toruń
e-mail: biakowski@umk.pl
tel. 515 308 085

**Recenzja pracy doktorskiej ks. mgra Pawła Kummera:
Karol Wojtyła wobec reformy liturgicznej w archidiecezji krakowskiej,
napisanej na seminarium z historii XX w.
pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Jacka Urbana, Kraków 2021, ss. 382.**

Życie i posługa Karola Wojtyły – Jana Pawła II posiada swoją ogromną historiografię. Dlatego na pozór może wydawać się, że wszystkie problemy badawcze zostały wyczerpane i zamknięte. Jest to twierdzenie błędne. Zarazem największe dysproporcje dotyczą okresu posługi Karola Wojtyły, jako biskupa pomocniczego, wikariusza kapitulnego i metropolity krakowskiego (1958–1978) oraz czasów pontyfikatu (1978–2005). Oczywistym jest, że na korzyść okresu papieskiego przemawia jego międzynarodowe znaczenie, w szczególności zaś wkład Jana Pawła II w przemiany globalne, których był inicjatorem, współtwórcą i aktywnym uczestnikiem. Zatem konieczne wydaje się uzupełnienie naszej wiedzy by uzyskać pełen obraz drogi, jaką Karol Wojtyła przebył aż do historycznego dnia 16 października 1978 r., gdy został wybrany na Tron Apostołów.

Dlatego z zadowoleniem należy przyjąć dokonany przez ks. mgra Pawła Kummera wybór tematu i podjęcie badań dotyczących stosunku Karola Wojtyły do reformy liturgicznej w archidiecezji krakowskiej. Pracę sytuować należy na pograniczu biografistyki i historii Kościoła lokalnego (w tym przypadku archidiecezji krakowskiej), ujętych w konkretnej, liturgicznej perspektywie. Niezwykle cenne jest – w kontekście analizowanego problemu – powiązanie kilku wzajemnie oddziałujących i zachodzących na siebie płaszczyzn: Kościoła powszechnego, Kościoła w Polsce i Kościoła krakowskiego. Wyraźne odniesienie do tych płaszczyzn zawierają sformułowane we wstępie podstawowe pytania badawcze (s. 13). Warto podkreślić, że praca ma charakter właściwie pionierski. Do tej pory powstało tylko kilka publikacji podejmujących problematykę wprowadzania reformy liturgicznej w poszczególnych Kościołach lokalnych (diecezji tarnowskiej, diecezji siedleckiej, archidiecezji warszawskiej, diecezji warmińskiej i archidiecezji wrocławskiej).

Niniejsza recenzja stanowi krytyczne spojrzenie na owoce pracy naukowej Doktoranta przedstawione w postaci rozprawy doktorskiej i obejmuje ocenę jej zawartości merytorycznej, uwagi natury formalnej i wniosek końcowy.

I. Ocena merytoryczna rozprawy

Recenzowana praca doktorska liczy łącznie 382 strony. Zawiera: opis bibliograficzny pracy (s. 2-3), spis treści (s. 4-6), używane skróty (s. 7-8), wstęp (9-16), sześć, obszernych rozdziałów (s. 17-319), zakończenie (s. 320-327), bibliografię (s. 328-366), aneks (s. 367-381).

Praca ks. Kummera ma logiczną, przemyślaną strukturę porządkującą problematykę rozprawy, począwszy od omówienia ruchu odnowy liturgicznej w Kościele w I połowie XX w., przedstawienia zaangażowania liturgicznego Karola Wojtyły w życiu archidiecezji krakowskiej do 1962 r., stosunku arcybiskupa krakowskiego do Konstytucji o liturgii i jej wdrażania w Kościele powszechnym i w Polsce, troski o budowę struktur diecezjalnych dla realizacji reformy liturgicznej, protektoratu nad odnową liturgiczną w archidiecezji krakowskiej oraz miejsca reformy w Duszpasterskim Synodzie Archidiecezji Krakowskiej i I Synodzie Metropolii Krakowskiej.

We wstępie Doktorant prawidłowo sformułował cel swojej pracy jako: „ukazanie roli Karola Wojtyły: księdza, biskupa pomocniczego i metropolity krakowskiego w kontekście odnowy liturgicznej zapoczątkowanej pod koniec XIX w. przez działalność ruchu liturgicznego, potwierdzonej powagą Soboru Watykańskiego II i wprowadzanej pod jego protektoratem w archidiecezji krakowskiej” (s. 13).

W rozdziale I zatytułowanym *Ruch odnowy liturgicznej w Kościele rzymskokatolickim w I połowie XX wieku* (s. 17–68) ks. Kummer omówił genezę ruchu liturgicznego, wskazując na znaczenie opactwa w Solemnes, jako jego pierwszego ośrodka. Następnie przedstawił klasyczny ruch liturgiczny i jego najważniejsze centra w Belgii, Niemczech i Austrii. Kolejna część rozdziału dotyczy promocji ruchu liturgicznego, która została ukazana w nauczaniu papieży (od Piusa X do Piusa XII) oraz organizacji międzynarodowych kongresów liturgicznych. Rozdział I zamyka historia ruchu liturgicznego na ziemiach polskich. Poznajemy jego pierwszych krzewicieli, działalność ks. Jana Korzonkiewicza i ks. Michała Kordela (przedstawicieli wiodącego środowiska krakowskiego), znaczenie opactwa benedyktyńskiego w Tyńcu oraz aktywność innych ośrodków liturgicznych (Płocka, Lublina,

podwarszawskich Lasek, Lwowa, Poznania, Gniezna, Pelplina i Wilna). Ta część pracy doktorskiej ma charakter porządkujący i wyjaśniający. Niewątpliwie dla Czytelnika nie obeznanego z dziejami liturgii jest bardzo cennym wprowadzeniem. Pozostawiam jednak ks. Kummerowi do przemyślenia, czy w ewentualnej publikacji książkowej nie zrezygnować z trzech pierwszych podrozdziałów (s. 17–54), pozostawiając jedynie czwarty ostatni podrozdział – bezpośrednio i merytorycznie – związany z tematem pracy doktorskiej, gdyż omawiający rozwój ruchu liturgicznego w Polsce (s. 54–68). Być może warto byłoby rozważyć rozwiązanie pośrednie, znacznie syntetyzując materiał dotyczący zasadniczo ruchu liturgicznego w krajach Europy Zachodniej.

Rozdział II *Karol Wojtyła w życiu liturgicznym archidiecezji krakowskiej do 1962 r.* (s. 69-115), poświęcony jest obecności liturgii w życiu Karola Wojtyły do chwili otwarcia Soboru Watykańskiego II. Omówione zostało znaczenie liturgii w czasach katechezy szkolnej, w okresie formacji kapłańskiej, podczas święceń kapłańskich i prymicji. Kolejny podrozdział dotyczy troski ks. Wojtyły o życie liturgiczne. Proponowałbym doprecyzować jego nazwę poprzez dodanie: „w okresie studiów rzymskich, w parafii Najświętszej Maryi Panny w Niegowici oraz parafii św. Floriana w Krakowie”. Ciekawe wątki przedstawiają podrozdziały poświęcone „Memoriałowi Tynieckiemu” z 1951 r. oraz aktywności naukowo-publicystycznej; celebracjom dla duszpasterstwa akademickiego; uroczystościom konsekracji biskupiej 28 IX 1958 r. (przygotowania do sakry, obrzęd i wyjaśnianie sakry).

Warto byłoby wyjaśnić nieścisłość, jaka znajduje się w zdaniu: „Bezpośrednio po śmierci biskupa Stanisława Rosponda arcybiskup Eugeniusz Baziak pisemnie poprosił Stolicę Apostolską o nominację dla nowego biskupa pomocniczego w osobie ks. Karola Wojtyły. Bulla nominacyjna została podpisana 4 lipca 1958 r. przez papieża Piusa XII” (s. 90). Problem nominacji biskupiej dla ks. Wojtyły jest bowiem kluczowym zagadnieniem w jego biografii, rodzącym dalsze następstwa. Jednak Doktorant nie powołuje się na konkretny dokument archiwalny, choć rozumiem, że taki może znajdować się lub znajduje się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Przywołuje natomiast fragment książki Jana Pawła II, *Wstańcie, chodźmy!*, Kraków 2004, s. 17, w którym nie ma żadnej wzmianki o pisemnej prośbie abpa Baziaka. Również na wcześniejszych stronach, zawierających wspomnienie Jana Pawła II o okolicznościach nominacji biskupiej w 1958 r. nie ma takiej informacji. Właściwe byłoby zatem sprawdzenie, uściślenie i uporządkowanie faktów. Osobiście kwestię tę podniosłem we wstępie do tomu IV *Pro memoria* kard. Stefana

Wyszyńskiego, Warszawa 2020, obejmującego lata 1956–1957 (s. XIX–XX). Przedstawiłem w nim nieznaną dokument z Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego, zespół Sekretariat Prymasa Polski, będący własnoręczną notatką prymasa Stefana Wyszyńskiego zawierającą listę nazwisk kandydatów do święceń biskupich. Lista obejmuje 31 nazwisk, pozycję jedenastą zajmuje nazwisko Wojtyły. Dokument ten musiał powstać – w wyniku konsultacji z biskupami ordynariuszami – jeszcze przed 6 V 1957 r. wtedy bowiem prymas Stefan Wyszyński wyruszył w podróż do Watykanu, gdzie złożył go w Sekretariacie Stanu 15 VI 1957 r.

Proces wyłaniania ks. Wojtyły jako kandydata do sakry biskupiej musiał zatem rozpocząć się już wówczas, latem 1957 r., a po śmierci biskupa Stanisława Rosponda (4 II 1958 r.) wszedł jedynie w fazę finalną. Ponadto zły stan zdrowia bpa Rosponda narzucał konieczność podjęcia wcześniej takich starań. Zwracam również uwagę na prowadzenie przez kard. Wyszyńskiego polityki personalnej episkopatu w zakresie nominacji biskupich¹, co oczywiście nie podważa roli inicjatywnej i wiodącej abpa Baziaka. Bardzo cenne i pożyteczne byłoby zatem skonfrontowanie materiałów archiwalnych Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie ze spuścizną archiwalną prymasa Stefana Wyszyńskiego.

Ostatni podrozdział zawiera przegląd celebracji bpa Karola Wojtyły przed reformą liturgiczną: prymicje biskupie, obrzędy liturgiczne sprawowane w katedrze wawelskiej, w Nowej Hucie, troskę o liturgię podczas wizytacji kanonicznych w latach 1959–1964, posługę sakramentalną dla „środowiska”, udzielanie sakramentu święceń oraz inne obowiązki biskupie. Z uwagi na przekroczenie we fragmencie dotyczącym wizytacji kanonicznych parafii (s. 107–111), wyznaczonej w tytule cenzury czasowej proponuję, by datę końcową rozdziału II przesunąć na rok 1963, a więc zakończyć z chwilą ogłoszenia przez papieża Pawła VI Konstytucji o liturgii (4 XII 1963 r.) oraz nominacji wikariusza kapitulnego na stolicę arcybiskupią w Krakowie (30 XII 1963 r.).

Bardzo rozbudowany rozdział III *Abp Karol Wojtyła wobec soborowej Konstytucji o liturgii i jej realizacji w Kościele powszechnym i w Polsce* (s. 116–176), dotyka szeroko ujętych kwestii obrad Soboru Watykańskiego II i jego recepcji. Ksiądz Kummer przedstawił je przekonywująco i wyczerpująco. Wprowadził zarazem Czytelnika w kontekst Kościoła

¹ Zob. M. Białkowski, *Prymas Polski Kardynał Stefan Wyszyński jako przewodniczący Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949–1953, 1956–1981)*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 263–290;

powszechnego i Kościoła w Polsce. W podrozdziale dotyczącym powstania i przyjęcia Konstytucji o liturgii szczegółowo opisano przygotowanie projektu Konstytucji o liturgii, zmiany w liturgii zaproponowane przez Kościół krakowski, soborową debatę nad Konstytucją o liturgii oraz wprowadzenie założeń reformy liturgicznej po Soborze Watykańskim II.

Kolejny podrozdział poświęcił recepcji Konstytucji o liturgii w Kościele w Polsce. Doktorant słusznie zauważył, że podstawowe znacznie miał przekład dokumentów Stolicy Apostolskiej na język polski. Dalej omówił stanowisko Episkopatu Polski odnośnie reformy liturgicznej, zwracając uwagę, że: „Kardynał Wyszyński oceniał, że odnowa liturgii jest zadaniem trudnym, skomplikowanym i nade wszystko mającym charakter duszpastersko-wychowawczy. Uznał, że najważniejszym kierunkiem prowadzonej odnowy będzie wprowadzenie wiernych w świadome i czynne przeżywanie liturgii. Twierdził, że chociaż był to wielki wysiłek – tak dla kapłanów, jak i dla wiernych, to jednak spokojnie i cierpliwie stale musiał być podejmowany” (s. 136).

Następnie ks. Kummer zaprezentował dokumenty liturgiczne Episkopatu. W rzeczywistości omawia jednak tylko cztery listy pasterskie Episkopatu („List do duchowieństwa w związku z wejściem w życie Konstytucji soborowej o liturgii świętej” z 2 IV 1964 r.; „List pasterski biskupów polskich z okazji wejścia w życie Konstytucji soborowej o liturgii świętej” z 2 IV 1964 r.; „List biskupów polskich do wiernych na wejście w życie instrukcji o wykonaniu Konstytucji o liturgii świętej na dzień 7 III 1965 r.”; „List do duchowieństwa o wejściu w życie instrukcji w sprawie należytego wykonywania Konstytucji o liturgii świętej” z 27 I 1965 r.), ściśle związane z recepcją Konstytucji o liturgii. Pozostałe dokumenty zostały jedynie przywołane poprzez wymienienie ich tytułów (s. 146), a w przypadku instrukcji i zarządzeń skierowanych do duchowieństwa w ogóle nie podano odniesienia do źródła ich publikacji (s. 147). Ostatnie dwa zagadnienia poruszane w tym podrozdziale to wprowadzenie języka polskiego do liturgii i nowe księgi liturgiczne. Konkludując rozważania dotyczące recepcji Konstytucji o liturgii w Kościele w Polsce sugeruję wyodrębnienie – w tym właśnie podrozdziale – części poświęconej wyłącznie działalności Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski.

Udziale arcybiskupa Karola Wojtyły w Soborze Watykańskim II oraz promocji jego postanowień przez metropolitę krakowskiego poświęcony jest kolejny podrozdział. Doktorant poruszył w nim kwestie przygotowania hierarchy do Soboru, udziału w obradach, wystąpień na temat liturgii oraz wprowadzania odnowy soborowej. Warto w tym miejscu przywołać –

na podstawie szczegółowej analizy dokumentacji archiwalnej z Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego – dość nieprawdopodobny fakt. Młody sufragan krakowski nie znalazł się na pierwszej – sporządzonej przez kard. Stefana Wyszyńskiego – liście biskupów wyjeżdżających na Sobór Watykański II. I chyba nie było to przeoczenie, ale raczej przekonanie prymasa Polski, że pierwszeństwo ma ordynariusz, a dopiero realne możliwości i sytuacja w archidiecezji mogą decydować o wyjeździe sufraganów. Dopiero nagła śmierć abpa Baziaka (15 VI 1962 r.) spowodowała, że w kolejnej liście uwzględnione zostało nazwisko wikariusza kapitulnego archidiecezji krakowskiej.

Rozdział kończy opis działalności kard. Karola Wojtyły w Kongregacji Kultu Bożego i Sakramentów. Podkreślić należy, iż został on przygotowany prawie wyłącznie na materiale archiwalnym pochodzącym z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. W ramach uwag na temat podziału treści proponuję następujący układ: 3.1 Metropolita krakowski – uczestnik soboru i promotor realizacji jego postanowień; 3.2 Powstanie i przyjęcie „Konstytucji o liturgii”; 3.3 Recepcja „Konstytucji o liturgii” w polskim Kościele; 3.4 Działalność kard. Wojtyły w Kongregacji Kultu Bożego i Sakramentów.

Po lekturze rozdziału III, odnoszącego się częściowo do spraw ogólnokrajowych, sugeruję konieczność poszerzenia bazy źródłowej o kwerendę w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim, zespół Sekretariat Prymasa Polski, w szczególności o dział 4 (Episkopat polski). Przechowywane tam dwie kolekcje dokumentów – protokoły Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski oraz protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski – zawierają sporo informacji o reformie i posoborowej odnowie liturgii Kościoła w Polsce. Szczególnie protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, z uwagi na ich szczegółowość są cennym materiałem źródłowym. Warto byłoby więc sięgnąć do nich, by lepiej źródłowo opisać działania na szczeblu Konferencji Episkopatu Polski oraz przywołać stanowisko arcybiskupa krakowskiego.

Troska abp. Karola Wojtyły o budowę struktur diecezjalnych dla realizacji reformy liturgicznej to tytuł rozdziału IV (s. 177–222). Słusznie zatem naturalnym wprowadzeniem do tej tematyki stały się rozważania teoretyczne skoncentrowane wokół pracy kard. Karola Wojtyły, *U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II*, Kraków 1972, będącej źródłem oryginalnych idei soborowych arcybiskupa krakowskiego, również w zakresie odnowy liturgicznej. Natomiast dalsze, trzy kolejne podrozdziały poświęcone są ściśle instytucjom diecezjalnym, powołanym z woli metropolity krakowskiego dla pełnej realizacji

repcji nauczania XXI Soboru Powszechnego o liturgii. Doktorat omówił genezę, powstanie, działalność oraz przeobrażenia formalne i instytucjonalne związane z utworzonym we wrześniu 1968 r. Instytutem Liturgicznym. Zaprezentowana została – w ramach Instytutu – działalność sekcji praktycznej i teoretycznej oraz muzyki liturgicznej. Drugą omówioną instytucją jest Komisja Liturgiczna Archidiecezji Krakowskiej. Nakreślono okoliczności jej powołania, a w dalszej części przybliżono statut oraz aktywność na rzecz odnowy liturgicznej. Trzecią instytucją diecezjalną, powołaną przez kard. Wojtyłę, była Komisja ds. muzyki kościelnej/Komisja Muzyki Sakralnej. Analogicznie, jak w przypadku Komisji Liturgicznej, skupiono się na samym akcie utworzenia komisji i jej statucie.

Protektorat kard. Karola Wojtyły nad odnową liturgiczną był swoistym ewenementem w skali Polski. Wyrażał się zarówno w codziennych działaniach, wynikających z kalendarza czynności hierarchy (sprawowanie liturgii i udzielanie sakramentów), jak i szczególnej troski o wzrost duchowy i rozwój Liturgicznej Służby Ołtarza (posługa ministrantów i lektorów). Dlatego dobrze stało się, że treści te znalazły swoje odrębne miejsce na kartach rozdziału V (s. 223–261). Dodatkowo, z dużym rozmachem, zaprezentowano w nim kontakty metropolity krakowskiego z Ruchem Światło-Życie, w tym ks. Franciszkiem Blachnickim, charyzmatycznym założycielem i ojcem duchowym. Warto podkreślić, że ten wymiar zaangażowania na rzecz promocji liturgii posoborowej oraz eklezjologii Soboru Watykańskiego II Doktorat przedstawił wykorzystując bogaty materiał źródłowy. Jednak i tu możliwe są pewne dopowiedzenia i uzupełnienia. Protektorat nad Ruchem Światło-Życie miał bowiem zasięg wykraczający poza granice archidiecezji krakowskiej. Dobrze byłoby przypomnieć koncyliacyjną postawę hierarchy wobec napięć, które powstały pomiędzy ordynariuszem tarnowskim bpem Jerzym Ablewiczem, a założycielem Ruchu ks. Blachnickim.

Ostatni rozdział VI (s. 262–319) odnosi się do wielkiego dzieła zainicjowanego przez kard. Karola Wojtyły, jakim były Duszpasterski Synod Archidiecezji Krakowskiej (1972–1979) oraz I Synod Metropolii Krakowskiej (1975–1983). Kluczem do zrozumienia tych – modelowych dla Kościoła w Polsce – synodów była reforma liturgiczna. Doktorant omówił najpierw etap przygotowań i inauguracji, działalność ciał kolegialnych (Synodalnej Komisji ds. Kultu Bożego dla Duszpasterskiego Synodu Archidiecezji Krakowskiej i Zespołu Konsultacyjnego „Liturgia” dla I Synodu Metropolii Krakowskiej), a następnie zaprezentował

przyjęte dokumenty końcowe. Zasadnicze treści oparte zostały na źródłach drukowanych i opracowaniach.

Całość, bardzo wartościowego opracowania ks. Kummera, znajduje swoje podsumowanie w zakończeniu (s. 320–327). Szczególnie aktualne, trafne i ważne – w kontekście krytycznych wypowiedzi na temat Motu proprio „Traditionis custodes” papieża Franciszka z 16 VII 2021 r. – wydają się zawarte w nim słowa: „W Kościele polskim arcybiskup Karol Wojtyła był jednym z prekursorów promowania reformy liturgicznej. [...] Wybór Karola Wojtyły na urząd Biskupa Rzymu (16 X 1978 r.) był gwarancją kontynuowania recepcji nauczania Soboru Watykańskiego II w Kościele powszechnym. Cały pontyfikat polskiego papieża był wcielaniem myśli soborowej i przekładaniem jej na konkretne wyzwania. Również nauczaniu soborowemu o liturgii Jan Paweł II poświęcał wiele uwagi” (s. 326). Zatem reforma liturgiczna, której orędownikiem był Karol Wojtyła – Jan Paweł II jest widocznym znakiem nieodwracalnych zmian, jakie w życie Kościoła wniósł Sobór Watykański II.

Bibliografia wykorzystana przez Doktoranta jest imponująca. Kwerendą objęto 11 archiwów, głównie instytucji kościelnych. Do najważniejszych, mających zasadniczy wpływ na oryginalny i źródłowy charakter pracy doktorskiej należą: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Archiwum Ośrodka Dokumentacji i Studium Pontyfikatu Jana Pawła II w Rzymie, Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Archiwum Instytutu Liturgicznego, Archiwum Opactwa Benedyktynów w Tyńcu oraz Archiwum Kolegiaty św. Floriana w Krakowie. Raz jeszcze ponawiam w tym miejscu postulat uzupełnienia materiałów źródłowych o znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim. Niezwykle drobiazgowo wykorzystał ks. Kummer źródła drukowane, a ich zestawienie może – ze względu na rozmiary i poprawność bibliograficzną – śmiało uchodzić za wyczerpujący spis źródeł do podjętej problematyki.

Stwierdzam, że Doktorant wykorzystał zdecydowaną większość publikacji poświęconych tytułowemu zagadnieniu pracy doktorskiej. W ramach uwag odnoszących się do bibliografii chciałbym jednak zasugerować wzbogacenie jej o kilka tytułów. Pisząc o prekursorskiej roli środowiska podwarszawskich Lasek w dziele odnowy liturgicznej (s. 65), ks. Kummer nie skorzystał z żadnej z prac biograficznych poświęconych ks. Władysławowi Kornilowiczowi, np.: S. Frankiewicz, *Ojciec Władysław Kornilowicz*, „Więź”

9:1971, nr 161, s. 75–87; *Ludzie Lasek*, opracował i wstępem opatrzył T. Mazowiecki, Warszawa 1987; T. Landy, R. Wosiek, *Ksiądz Władysław Korniłowicz*, Warszawa 2003; R. Wosiek, *Ksiądz Władysław Korniłowicz. Kapłan wśród ludzi*, Laski-Warszawa 2009; E. Przybył-Sadowska, *Triuno. Instytucje we wspólnocie Lasek 1911–1961*, Kraków 2015. Przypominając natomiast zasługi dla ruchu liturgicznego ks. Kazimierza Bieszka (s. 67), warto sięgnąć do testów: S. Człapa, *Ks. Kazimierz Bieszk jako liturgista*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. IV, Lublin 1982, s. 55–106; H. Mross, *Bieszk Kazimierz (1890–1946), homiletyk, liturgista, redaktor*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich 1918–1981*, t. V, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 108–111; S. Człapa, *Ks. dr Kazimierz Bieszk – prekursor odnowy liturgii i wychowawca*, „*Studia Peplińskie*” t. 15(1984), s. 75–79; W. Prondziński, *Homilia liturgiczna według ks. Kazimierza Bieszka pioniera ruchu liturgicznego w Polsce*, „*Studia Peplińskie*” t. 54(2020), s. 261–275. Z kolei wkład metropolity wileńskiego abpa Romualda Jałbrzykowskiego można prześledzić czytając publikację S. Czyżewski, *Wspomnienia o księdzu doktorze Romualdzie Jałbrzykowskim arcybiskupie metropolie wileńskim spisane w 1959 roku*, przedmowa kard. H. Gulbinowicz, Wrocław 2015.

Uzupełnieniem pracy doktorskiej jest aneks. Zawiera on ciekawy zbiór 26 chronologicznie ułożonych fotografii ilustrujących udział i zaangażowanie Karola Wojtyły w życiu liturgicznym archidiecezji krakowskiej. Większość zdjęć pochodzi ze zbiorów Archiwum Kurii Metropolitalnej Krakowskiej, o czym Doktorant informuje w bardzo rzetelnie sporządzonym spisie fotografii (s. 367–368). Zamieszczenie w pracy aneksu niewątpliwie podnosi jej atrakcyjność i wartość. Świadczy również o wszechstronnym podejściu ks. Kummera do tematu badawczego.

Podsumowując powyższe krytyczne spojrzenie na kolejne kwestie ogólne i zagadnienia szczegółowe należy stwierdzić, że Doktorant w pełni zrealizował cele wskazane we wstępie do swojej pracy, która od strony merytorycznej i metodologicznej spełnia kryteria rozprawy doktorskiej.

2. Uwagi natury formalnej

Przedstawiony wyżej pozytywny obraz pracy doktorskiej trzeba jeszcze dopełnić kilkoma uwagami natury formalnej. Tekst ma staranną redakcję, jest stylistycznie i ortograficznie poprawny. Ujednolicić należy jednak pisownię najważniejszego liturgicznego dokumentu Soboru Watykańskiego II. Występują bowiem trzy formy: Konstytucja o liturgii,

„Konstytucja o liturgii”, „Konstytucja o liturgii świętej”. Do nielicznych, niefortunnych sformułowań zaliczyć należy: „Wyjątkowe były początki kapłaństwa Karola Wojtyły - jedyne polskiego księdza, który później został wybrany Następcą św. Piotra” (s. 69). Omyłkowo zapewne używa nazwy: „diecezja pelplińska” (s. 67) i „biskup pelpliński” (s. 119), wszak chodzi o diecezję chełmińską, skądinąd od 1821 r. ze stolicą w Pelplinie. Diecezja pelplińska utworzona została przez Jana Pawła II dopiero 25 III 1992 r. Również korekty wymaga tytuł książki kard. Karola Wojtyły: *U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II*, gdyż na s. 177 brzmi on: *U podstaw odnowy. Studium realizacji Vaticanum II*.

Powyższe uwagi wskazujące na pewne mankamenty i przeoczenia nie zmieniają pozytywnej oceny pracy doktorskiej. Warto jednak wziąć je pod uwagę, zwłaszcza gdyby Doktorant chciał opublikować fragmenty lub całość, do czego gorąco zachęcam.

3. Wniosek końcowy

Uważam, że oceniana praca doktorska zasługuje na pozytywną i wysoką ocenę. Jest dziełem oryginalnym, które zawiera wiele nowych i cennych ustaleń. Warte docenienia jest podjęcie tematu, który z perspektywy wyboru metropolity krakowskiego na Stolicę Apostolską i ponad ćwierćwiekowy pontyfikat nie ma bynajmniej wyłącznie wymiaru lokalnego, ale należy do dziejów Kościoła powszechnego. Już w formie obecnej praca jest wartościowym opracowaniem. Ze względu na walory poznawcze, nowatorskie ujęcie poruszanej problematyki, szerokie wykorzystanie źródeł, dobre opanowanie warsztatu badawczego, nade wszystko rangę samego zagadnienia wnoszę o wyróżnienie recenzowanej pracy doktorskiej.

Biorąc pod uwagę całość przedstawionej wyżej oceny stwierdzam, że praca ks. mgra Pawła Kummera, *Karol Wojtyła wobec reformy liturgicznej w archidiecezji krakowskiej*, spełnia wymogi rozprawy doktorskiej. Dlatego wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Toruń, 8 września 2021 r.

Mieczysław Bratkowski